

4. Рафаева А. В. Структура сказочных мотивов и их использование в системе СКАЗКА // Когнитивные аспекты лексикографии. Документ TML. Режим доступа: (<http://www.infolex.ru/Rafaeva.html>).

5. Родари Дж. Грамматика фантазии. Введение в искусство придумывания историй. – Пер. с итал. – 2-е изд. – М., Прогресс. – 1990.

Кирилюк О. С.,

Бородіна Н. В.

МОВА ТЕРНАРНОГО ОПИСУ ТА ДЕЯКІ СТРУКТУРАЛІСТСЬКІ МОВИ ОПИСУ КАЗКОВИХ НАРАТИВІВ

Визначаючи ключові терміни мови тернарного опису (МТО), А. І. Уйомов зазначає, що «все, що може бути названо або описано, є річчю (= об'єктом, предметом, сутністю). Наприклад, «любов», «боротьба», «тотожність». Все, що відрізняє одну річ від іншої, є *властивістю*, тобто, «червоний», «старий». Все що конструює одну річ з інших, є *відношенням*, тобто, «читає», «одружений з...»[8].

З огляду на цю онтологічну структуру вводяться три базових логічних оператора, які відповідно визначають річ, властивість та відношення, а також показники, що фіксують моменти «визначеності-невизначеності» цих об'єктів у межах даної системи. Таким чином, ми отримуємо гранично лаконічний варіант формалізму, тобто, як кажуть в Одесі, «нічого зайвого».

Варіативність та розширення семантичних можливостей мови тернарного опису досягається через «пропозиціональність», коли значення починає залежати від місця символу у формулі, яка виражена мовою тернарного опису.

За А. І. Уйомовим, «the-об'єкт», тобто, певний об'єкт (річ, предмет, сутність), можна позначити символом *t*, невизначений об'єкт, тобто, «an-об'єкт» – символом *a*, і довільний об'єкт, тобто, «any-об'єкт» – символом *A*. Формули *t*, *a*, *A* є елементарними правильно побудованими формулами (ППФ) нашого формалізму – мови тернарного опису.

Інші типи ППФ утворюються наступним чином:

II. (*A*) *A*. «Довільна річ (= об'єкт, предмет, сутність) має довільні властивості». Звичайно, таке судження невірне. Проте воно є ППФ.

Ми можемо підставити замість A будь-яку ППФ. Всі результати таких підстановок повинні бути ППФ. Тобто, $(A) a(t)a$, $(a)t$ є результатами заміщення A елементарними формулами. У випадку $((A)a)$ ми маємо підстановку неелементарної формули $(A) a$ замість A (річ) і елементарної формули a замість A (властивість).

III. $A(A)$ «Довільна річ має довільне відношення». ППФ тут виглядає так: $a(A)$, $a(t)$, $t(a)$, $a(a(A))$, і це є особливими випадками ППФ такого типу.

IV. $(A^*)A$. Цей тип ППФ відрізняється від варіанту II напрямком відношення предикації. Ця формула означає, що довільна властивість належить довільній речі. Звичайно, це не так. Однак деякі спеціальні випадки IV є істинними: $(a^*)A$, $(a^*)t$, $(a^*)a$, $(a^*)(a)t$.

V. $A(*)$. Ця формула аналогічна попередній. Вона означає, що довільне ставлення може бути реалізовано на довільному предметі. Це помилково. Однак формули такого типу є істинними: $A(*)$, $t(*)$, $(*a)$, $a(t)(*a)$. [8]

Розробники мови тернарного опису від самого початку декларували її універсальність, але всесвітнього визнання вона не здобула. Проте саме завдяки цій мові були отримані формальні визначення системних параметрів, що дозволило зробити системний аналіз точним та універсальним методом дослідження. Формалізація системних параметрів обумовила необхідність введення нових символів у мову тернарного опису:

1. □ Чэпса. Частина, яка завжди відрізняється від цілого. Символізує здатність системи включати до себе об'єкти.

2. ∪ Підоб'єкт. Можливість частини збігатися з цілим не виключена. Символізує здатність системи мати частини, елементи, підмножини.

4. Δ Надоб'єкт. Символізує здатність до розширення.

5. ' Об'єкт, відмінний від цього.

6. ° Об'єкт, несумісний з даними.

Згодом було також виділено ряд символів, які застосовуються для позначення заперечення: F – (контрарне заперечення) і $(T)n$ (контрадикторне заперечення).

Проте, як це було доведено у дисертаційному дослідженні Бородіної Н. В., використання вказаних додаткових символів, як це не парадоксально звучить, застосовувалося у системному підході досить безсистемно. Наприклад, відомо, що якщо по відношенню до концепту використовувати символ «L», котрий означає «тільки» (немож-

ливість будь-яких змін і додатків), то вийде формула концептуально-точкової системи:

Концептуально–точкова система =df(ιA) $\{([a(*\iota A)])Lt\}$

Втім, застосування цього символу до структури досліджено не було, як не були досліджені й всі можливі комбінації застосування вказаних символів. Аналогічні операції можна застосувати до інших системних дескрипторів.

Можливо, це було обумовлено тим, що самі розробники мови тернарного опису не ставили за мету дослідження всіх можливих комбінацій додаткових символів. Як зазначає Г. Штаксер, «на логічних семінарах А. І. Уймова підтримувалася думка про те, що мова тернарного опису (МТО) отримує визнання поза нашою школою у наступних двох випадках:

- (1) буде доведено необхідність деяких (бажано, найбільш цікавих) специфічних логічних властивостей мови;
- (2) будуть отримані деякі нові результати з допомогою ЯТО, наприклад, у вигляді нетривіальних теорем параметричної ЗТС» [6, с.249].

До того ж важливим завданням вважалося доведення загальних логічних властивостей МТО, таких, як несуперечливість, мінімальність системи аксіом, повнота, розв'язність усієї логіки та її окремих фрагментів, обчислювальна складність, виразність, конструктивність логіки операцій тощо, що виглядає для її загального визнання, мабуть, обов'язковою передумовою.

У межах досягнення першої мети були визначені такі цікаві особливості МТО:

- 1) Відношення змінюють речі, що знаходяться у цьому відношенні.
- 2) МТО дозволяє уточнити специфіку різних форм заперечення (але для цього було потрібно введення нового символу).
- 3) Вдосконалені та формалізовані правила індуктивного висновку.
- 4) Вдосконалені та формалізовані правила висновку з аналогії.

Застосування МТО в індукції та аналогії потребувало визначення правил висновків:

І. Правило прийняття (Modus Ponens). Якщо нам дана або ж отримана у процесі виведення будь-якого типу імплікація і відомо, що антецедент цієї імплікації правдивий, то істинним буде і консеквент.

II. Правило відкидання (Modus Tollens).

Якщо нам дана або одержана у процесі виведення будь-якого типу імплікація і відомо, що консеквент цієї імплікації хибний, то хибним буде й антецедент.

Ці правила у цілому відповідають правилами логіки висловлювань. Однак, мають місце дві суттєвих відмінності. У логіці висловлювань використовується один тип імплікації. У нас – чотири типи. І, що особливо важливо, у логіці висловлювань антецедентом і консеквентом імплікацій можуть бути лише висловлювання (судження). У нас же імплікації зіставляють не тільки відкриті – пропозиційні, але також й замкнуті – концептуальні формули, і вони повинні оцінюватися як істинні або хибні, про що вже говорилося вище.

III. Правило підстановки.

Тут потрібно розрізняти такі випадки:

а) У формулі є два або декілька входжень символу довільного об'єкта A з одним і тим же йота-оператором. В такому випадку замість A одночасно у всі входження може бути підставлена формула ЯТО або вираз природної мови. При цьому йота-оператор повинен бути збережений (у тому випадку, якщо до складу формули входить A) або воно? знято одночасно у всіх входженнях;

б) Якщо не пов'язане йота-оператором A не входить у замкнену формулу, то замість A може бути підставлена формула ЯТО або ж вираз природної мови.

в) Якщо не пов'язане йота-оператором A входить до складу замкненої підформули, то підстановка можлива лише на місце речі у прямих формулах і на місце властивості або відносини – у формулах інверсних. Так, допускається підстановка будь формули замість A в підформулах $[(A)a]$, $[a(A)]$, $[(a^*)A]$, $[A^*a]$ і не допускається $[(a)A]$, $[A(a)]$, $[(A^*)a]$, $[a^*A]$.

У читача може виникнути здивування – вище допускалася повна свобода підстановки в A . Тепер же вводяться обмеження. Це так. Але вище ми розглядали питання про те, які формули будуть правильно побудованими. Зараз же проблема полягає зовсім в іншому, а саме – у з'ясуванні тих наслідків, які будуть дійсними за умови істинності посилок» [5, с.243].

Таким чином, перше завдання було частково виконане, оскільки була доведена необхідність деяких (бажано, найбільш цікавих) специфічних логічних властивостей мови, але застосування МТО не в логіко-математичній сфері майже не застосовувалась. виконувалось.

У той самий час дослідники структури міфів та казок також намагались формалізувати мови опису та їхній категоріальний базис. При цьому, хоча МТО ними не застосовувалось, вони розробили власні «мови опису», що ґрунтувались на категоріальному базисі «актант – властивості – дія». У цілому в категоріальному базисі апараті структуралістських мов та МТО є багато чого схожого, адже казковий актант у згаданому сенсі є річчю, він має деякі виразні риси, що роблять його відмінним від інших діючих осіб оповіді, тобто, він має властивості, і він діє, що дає можливість говорити про те, що він знаходиться у певному відношенні до певної іншої речі.

Хоча у цілому структуралістські мови мають тріадну будову на кшталт «актант – акциденція – акт», що виглядає як конкретизація тріади «річ – властивість – відношення», слід зауважити, що більшість із запропонованих мови опису казкових структур за своєю номенклатурою включають до себе такі одиниці, котрі виходять за рамки вказаної тріади.

Розглянемо коротко деякі з мов опису казкового нарративу. За основу беремо дослідження Кирилюка О.С. «Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та обряд» [3]. Однією з таких мов є розроблена Ганною Рафаєвою у межах комп'ютерної системи «Казка» предикатно-актантна мова як система реляційних баз даних, котрі в своїй сукупності описують структуру чарівної казки[4]. У готовій номенклатурі мотивів нею були виділені такі аргументи, коли, приміром, мотив «Попадання під владу» включав до себе такі аргументи, як Шкідник, Жертва, Спосіб дії, Умови. Тобто, актант «Шкідник», маючи здібність до нанесення шкоди, реалізував її певним способом та за певних умов. Вказані аргументи також присутні у мотивах «Спасіння від демонічної істоти», «Пошук подружжя та відновлення шлюбу», «Зняття чар» та інших. Деякі мотиви включають дію перетворюють на її конкретну форму «впізнавання» (мотив «Ідентифікація» з аргументами «Той, хто впізнає», «Той, кого впізнали», «Спосіб ідентифікації, Умови), деякі до «Умови» додають аргумент «Причина» («Руйнація шлюбу», де наявні такі аргументи, як «Герой», «Подружжя», «Причина», «Умови»). Мотив «Низький герой» вже виключає «Умову», а містить лише «Причину». Разом з «Умовою» у деяких мотивах виділяється ще й «Мета» («Задавання складних задач та їх рішення» з аргументами «Той, хто задає», «Хто розв'язує», «Мета», «Умови»). «Надбання чудесного помічника» не має вже ні умов, ні причин, а тільки «Спосіб дії», тоді як мотив

«Здобування чудесних предметів» вказує не тільки на що цю дію спрямовано, «Об'єкт», але й «Від кого» ці предмети отримані і «Для чого». У мотиві «Відплата» фіксується аргумент, «За що» вона відбувається. Таким чином, ми бачимо, що у тут при описі дії актанта, не обов'язково це може бути людська істота, додаються властивості суто людської діяльності, такі, як мета та причини дії. Разом з тим сама «дія» («відношення») береться не у «чистому» вигляді, а з точки зору способу та умов її реалізації.

Телеологічна мова опису структури казки, яка була впроваджена Броніславою Кербеліте[2], своїм головним елементом має тільки мету дій персонажів. З цим принципом класифікації у відповідності до цілей героїв всі казкові сюжети можна віднести до п'яти великих класів, де метою є: 1) свобода від чужих або пануванню над ними; 2) здобуття засобів існування або об'єктів, що створюють зручність; 3) рівноправне або високе положення в сім'ї, роді або товаристві; 4) наречена або наречений; 5) цілісність та повноцінність роду або родини. Отже, ми бачимо, що дія (відношення) актанта (речі) тут розуміється переважно у контексті її, дії, *мети*.

Вбачаючи у кожній дії казкових актантів або в послідовності цих дій суб'єкта та об'єкта, Геда Ясон на цій підставі розробляє таку методику аналізу, що розбиває казкову оповідь на певні ходи. Перш за все тут виділяються два види базових одиниць: акція (тобто дія) та казкова роль, за допомогою яких задається поняття функції. За останню вважається певна одиниця, що складається з однієї акції та двох абстрактних ролей, героя і дарувальника. Кожна із зазначених ролей може бути або суб'єктом, або об'єктом даної акції. Таким чином, функції мають вигляд ланцюжка «суб'єкт – дія – об'єкт» (наприклад, «дарувальник – випробовує – героя»). Три функції формують хід, де кожна з функцій одержує значення або стимулу, або відповіді, або результату. Кожний казковий хід набуває тоді вигляду «суб'єкт – дія – об'єкт – значення функції»[7].

Приміром, один з ходів репрезентовано в такій послідовності функцій: 1) *Дарувальник – випробовує – героя – (стимул)*; 2) *Герой – проходить / не проходить іспит – дарувальника – (відповідь)*; 3) *Дарувальник – нагороджує / карає – героя – (результат)*. Таким чином, поряд з введенням у мову опису об'єкта, а котрого спрямована діяльність (відношення) актанта (речі) Геда Ясон у своїй *прагматичній мові* опису структури казки говорить і про *результат* цього відношення (дії), котре визначається у термінах «стимул» та «відповідь». Остання, до-

дам ми, може розумітися також у термінах «потерпання», оскільки герой, що не пройшов випробування, зазнає певних утисків та негараздів.

Чому дослідники казок не використовували МТО? Тому що для їхніх цілей, МТО давало замало засобів для виразності. Замість трьох категорій МТО структурний аналіз міфу вимагав щонайменш п'ять їхніх різновидів: окрім актанта (речі), властивості (здібності актанта) та відношення (дії актанта) засобами опису казкової структури виступають такі одиниці, як «умови» та «спосіб» дії, її «мета», «причина» та «для чого» ця дія вчиняється, її «об'єкт» (те, що дію спрямовано), «від кого» ці предмети отримані «результат» та інші елементи.

Чи дозволяє це зробити висновок про те, що мова тернарного опису є таким логіко-методологічним інструментом, що є не прийнятним до використання в інших наукових практиках? І так і ні. Мову тернарного опису досить важко застосувати до дискурсивних систем з широким набором полісемантичних одиниць природної мови або у гуманітарних науках у цілому, втім – як і будь-яку іншу формальну мову, в першу чергу тому, що це суттєво збіднює дослідницькі можливості та виразність засобів. Але саме завдяки мові тернарного опису були визначені системні закономірності параметричної ОТС, які стали основами параметричного системного аналізу, використання якого у гуманітарних науках привело до отримання багатьох нових та цікавих результатів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бородина Н. В. Полнота списка атрибутивных системных параметров : дис... канд. филос. наук: 09.00.02 / Одесский национальный ун-т им. И.И.Мечникова. Философский факультет. Кафедра философии естественных факультетов. — О., 2007. — 175с.
2. Кербелите, Б. Сюжетный тип волшебной сказки/ Б. Кербелите//Фольклор: Образ и поэтическое слово в контексте. - М.: Наука, 1984. - С.203-250.
3. Кирилюк, О.С. Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та обряд./ О.Сю. Кирилюк. - Одеса: Автограф / ЦГО НАН України – 2005. – 372 с.
4. Рафаева, А.В. Описание структуры волшебных сказок // Труды международного семинара Диалог'96 по компьютерной лингвистике и ее приложениям. Под ред. А.С. Нариньяни. М., 1996. С. 221 – 222

5. Уёмов, А.И. Основы практической логики с задачами и упражнениями/ А. И. Уёмов.- Одесса: Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова, философское отделение ИСН, 1997. – 388 с.

6. Штаксер, Г. В. Содержательные идеи ЯТО и их формальное воплощение // Философ Уемов/ под. ред. Анджее Горальского и Арнольда Цофнаса. - Варшава, Редивива: 2014. – С. 249-252.

7. Jason H. The fairy tale of the active heroine: an outline for discussion // Le conte, pourquoi? comment? Folktales, -why and how? Colloques Intematianaux du C.N.R.S. Paris, 1984.

8. Uyemov A. I. The Ternary Description Language as a Formalism for the Parametric General Systems Theory: part I. International Journal of General Systems, vol. 28 (4-5). N-Y, 1999, pp. 351-366 [http://philosof.onu.edu.ua/elb/uemov/ternar_1\(rus\).pdf](http://philosof.onu.edu.ua/elb/uemov/ternar_1(rus).pdf)

Кретов П. В.

ФІЛОСОФЕМА СИМВОЛУ І МОВА СУЧАСНОЇ НАУКИ

Своєрідним концептуальним епіграфом до подальших міркувань стала констатація-запитання-вигук, світлої пам'яті професора А. І. Уйомова «...ну чому гуманітарії так бояться символу?», з виступу останнього на захисті кандидатської дисертації автора цих рядків. Авенір Іванович розвеселив поважну Вчену раду, зануривши її у вельми широкий смисловий контекст цього риторичного запитання, що, втім, залишається актуальним і наразі, і скоріш за все, таким залишиться й надалі – і в епоху гіпотетичної технологічної сингулярності, демонізованого масмедіа AI, тотальних змін соціокультурного фону і підстав існування окремої людини та цивілізації в цілому. Що ж із символом? Проблема навіть не в «атомізації» фундаментального знання та кризі гуманітаристики, певній «філософській секуляризації» гуманітарного знання (Ч. Тейлор), опертій на вже традиційний острах метафізики⁴⁴, а в тому, що іманентний філософії пошук цілісного⁴⁵ – холістичного знання про людину, світ, людину-в-світі пара-

⁴⁴ Лише такий, що наразі має не позитивістські, сциентистські або фізикалістські підстави, а, наприклад, укорінення в аналітичній традиції (М. Лакс) або етиці трансгуманізму, конструктивізм, когнітивних науках, функціоналістській філософії свідомості тощо.

⁴⁵ Принагідно до парадигми раціоналізму Нового часу та обумовленої ним традиції 19-21 стт. – від наукового реалізму до енактивізму [1] як варіанту структуралістської епістемології.